

Ståndscirkulation

Den arme i sin koja,
den rike i sitt slott,
Gud gjorde dem till hög och låg
och fastslog deras lott.

Den åskådning som uttrycks i denna engelska visa var förhärskande under medeltiden och långt fram under nyare tiden. Gud eller naturen hade givit medborgarna en bestämd funktion, en viss social ställning, och i den skulle de stanna, göra sin plikt och i ödmjukhet göra sig förtjänta av den himmelska saligheten. Den högre plan som ansågs ligga bakom detta arrangemang skildras av den engelske historikern Tawney: "Samhället, liksom människokroppen, är en organism bestående av olika lemmar. Varje lem har sin särskilda funktion, bön eller försvar eller handel eller arbete i jorden. Varje lem måste få vad som passar dess läge och får inte begära mer."

Men var verkligen detta Guds mening? Frågan fick en ryktbar formulering i en likaledes från England härstammande medeltida vers:

När Adam grävde och Eva spann
var fanns väl då någon adelsman?

Enligt den nya åskådningen, som slog igenom med den franska revolutionen och småningom under 1800-talet blev härskande i Västeuropa och Amerika, var de stora stånd- eller klasskillnaderna lika väl som svårigheten att avancera från en social situation till en annan ett ont. Först bröt parollen om ståndscirkulation fram; det gällde att underlätta övergången från en samhällsklass till en annan, att ge "fritt lopp åt alla dugliga". Senare godtogs av allt flera parollen om klassutjämning, om ökad social och ekonomisk, inte bara legal jämlikhet. Ofta har man på en gång arbetat på båda linjerna. Ibland har de skurit sig. Är klassutjämningen så viktig om ståndscirkulationen är väl ordnad? Är möjligheten till socialt avancemang så väsentlig om klasskillnaderna försvinner? Mycket förenklat kan sägas att den första frågan var den äldre liberalismens, den senare den äldre socialismens. Nu är man någorlunda ense: vi skall ar-

beta för ståndscirkulation och klassutjämning.

En stark ståndscirkulation anses emellertid sedan länge allmänt som ett gott, och såvitt bekant skryter man i alla länder över att den ingår i nationens karaktär och struktur. Engelsmännen hänvisar till lorder som varit springpojkar, amerikanerna har presidenter och miljonärer som börjat i fattigdom, fransmännen åberopar den revolutionära och napoleonska traditionen om en marskalkstav i varje ränsel. I Sverige är denna form av självbelåtenhet lika självklar; här har det alltid varit lätt att komma fram, påstås det, och särskilt i den naivt konservativa propaganda som odlas vid officiella fester förevisas fattiga ynglingar som blivit magnater eller andliga furstar.

Hur förhåller det sig då i realiteten? Verkligt ingående undersökningar har främst gjorts i USA, där ståndscirkulationen utan tvivel varit och är ovanligt stark. Spridda utredningar finns också på andra håll. Jämförande analyser av värde saknas dock, och det är uppenbart att deras utformande möter utomordentliga svårigheter.

En ung lundensisk historiker, docent Sten Carlsson, har på allvar tagit upp problemet för Sveriges del; i det nyss utkomna arbetet *Svensk ståndscirkulation 1680—1950* (Lindblads) sammanfattar och fullföljer han tidigare forskning. Det är en ambitiös och betydande undersökning, tillika elegant i utförandet, och den är av intresse långt utanför fackmannapubliken. Hur har adelns ställning inom förvaltning, officerskår, företagarvärld varit under skilda skeden? I vilken utsträckning har framstående svenskar kommit från bondehem? Hur har företagar- respektive industriarbetargrupperna i det moderna Sverige rekryterats? Det är några av de många frågor författaren söker belysa. För tiden före representationsreformen 1865—1866 används i stort sett den gamla ståndindelningen som

utgångspunkt; för den följande tiden begagnas en mera komplicerad indelning i socialgrupper. I det hela är det — och särskilt för senare tid — självfallet fråga om ett första försök, ett utkast; inom den ram arbetet drar upp finns utrymme för många avhandlingar

Bokens intresse minskas inte därav att läsaren nästan på varje sida vill ställa frågor, göra kritiska anmärkningar, begära kompletterande upplysningar. Några exempel! Docent Carlsson har helt naturligt för tidigare skeden särskilt uppehållit sig vid adelns ställning. Han visar hur adelns andel särskilt av de militära ämbetena minskades genom åderläeningen under Karl XII:s krig, hur ståndet återvann sin ställning under frihetstiden, hur Gustav III:s politik vacklade mellan adeln och de ofrälse, hur adeln under 1800-talet gick tillbaka i betydelse. I alltför ringa grad ses dock, såsom professor Sture Bolin påpekat i ett sakkunnigutlåtande, denna utveckling mot bakgrunden av praxis i fråga om nyadling; särskilt betonandet av adelns tillbakagång efter 1809 blir missvisande om inte den allt mindre frekvensen av nyadling klarlägges. Då det är tal om bondeklassen skiljer författaren vad ståndstiden beträffar inte mellan de besuttna bönderna och jordbrukarproletariatet av stolare, torpare och lantarbetare; betydelsen av att den sistnämnda gruppen under förra hälften av 1800-talet starkt växte, medan antalet självägande var tämligen stationärt, blir därför inte fixerad. För senare tid har docent Carlsson på många punkter nöjt sig med att dra fram personliga exempel och göra rätt allmänna reflexioner, varför arbetets värde här blir begränsat. Handboken "Vem är det?" kunde långt mera extensivt ha utnyttjats.

De flesta läsare blir nog överraskade av att ståndscirkulationen varit så relativt begränsad i vårt land; författarens bild stämmer inte med de traditionella talesätten. Antalet "stora män" som direkt utgått ur bondeklassen är exempelvis ganska obetydligt; det påpekas lyndigt att då Sten Selander i sin bekanta dikt "En bondestudent" skall illustrera hur långt studerande ur bondeklassen kan nå känner han sig tvungen att dra fram två

prästsöner, Linné och Tegnér. Både bönder och arbetare har visserligen under senare tid i många fall blivit ministrar, landshövdingar och generaldirektörer, men det har merendels skett genom en rent politisk karriär, och en sådan karriär måste enligt sakens natur vara öppen blott för ett fåtal. De högre undervisningsanstalterna har ständigt i praktiken varit reserverade för en ringa del av befolkningen.

På denna punkt må några siffror anföras. Under tiden från reduktionen till representationsreformen uppgick allmogesönerna vid universitetet i Lund till 15 à 20 procent; i Uppsala torde de ha varit proportionsvis färre. "Det förhöll sig med andra ord så, att 95 procent av folket svarade för mindre än 20 procent av de intellektuella banornas rekrytering." Av prästerna torde omkring 30 procent under detta skede ha kommit från allmogen; endast i få fall nådde dock präster av enkel härkomst de högsta posterna. Enligt senaste utredningar (för tiden 1937—1946) utgör "de högre grupperna" (stor- och småföretagare, ämbets- och tjänstemän) 27 procent av befolkningen, medan deras andel av de vid skilda läroanstalter inskrivna studenterna är 88 procent. De självägande bönderna (17 procent) har 6 procent av studen-

terna; de obesuttna jordbrukarna och industriarbetarna (tillsammans 56 procent) har likaledes endast 6 procent vid universitet och högskolor.

För att öka den ståndscirkulation som av alla anses eftersträfvärd krävs i första rummet bättre studiemöjligheter; den saken har livligt diskuterats, och förbättringar står här på dagordningen. Vidare krävs ytterligare social utjämning. Visserligen har vi hunnit långt i fråga om ekonomisk utjämning, och med denna har utan tvivel följt en minskad känsla av sociala skillnader, men här är fortfarande mycket att göra. För en effektiv ståndscirkulation fordäras inte blott bättre avancemangsmöjligheter, utan också att en förändring i "nedåtgående" riktning tas med jämnmot — dvs. att överhuvud förändringar i yrkesställning inte uppfattas som förändringar i social prestige och än mindre i människovärde. Ett fortskridande på den sociala utjämnings väg, framför allt ett undanröjande av hela bråten av föreställningar om "hög" och "låg", "bättre" och "sämre", krävs även för ståndscirkulationen. De båda linjerna — och inte socialiseringens uppdelning i byråkrater och underlydande — kan leda oss så långt möjligt är till det i ordets ordinära betydelse "klasslösa" samhället.

HINKE

När Brand-redaktören Hinke Bergegren lämnade fängelset i Ystad. Karikatyr i Nya Nisse 28.12.1907.

I SERIEN "Banerförare" har Waldemar Bernhard, känd för sin utmärkta bok om Dan Andersson, utgivit en kort biografi över Hinke Bergegren (Folket i Bilds förlag, 1: 50). Det är en fin och intelligent ton i denna skrift, en ton av vemodig uppskattning, förståelse och ironi; Hinke representerar ett stycke av författarens ungdom, som nu är avlägsen och betraktas med både saknad och älskvärd överlägsenhet. För 40—50 år sedan var Hinke landets anarkist och osedlighetsagitator, en skräckbild, om ock i miniatyr, för borgerligheten och en avskydd och stundom farlig kritiker av den socialdemokrati som under Hjalmar Brantings ledning gick mot moderation och makt. Nu presenteras han som nr 4 i serien "Banerförare", med Branting, Sterky och Palm som kolleger. Det visar bäst att allt vad Hinke stod för blivit gammalt, en del genom att godtas av alla, en del genom att avvisas av alla.

Som många andra socialistiska extremister kom Hinke från ett gott borgerligt hem och fick en värdad uppfostran; hans ömhet mot modern hör till de vackraste dragen i hans liv. Sedan han tidigt och up-